

SVİLENGRAD'DA MUSTAFA PAŞA KÖPRÜSÜ

(*Cisr-i Mustafa Paşa*)

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

Bir Bulgar periodığında, *Narodna Kulture* (= *Halk Kültürü*) nin 19 Temmuz 1963 tarihli sayısında, bugün Bulgaristan-Türkiye sınırında bulunan meşhur *Cisr-i Mustafa Paşa*'nın yıktırılmasının düşünlüğü haber veriliyor ve bu münasebetle kaleme aldığı makalesinde mimar R. Radzeff, bu eski sanat eseri ve tarih yadigârının muhakkak surette kurtarılması gerektiğini kuvvetli bir ifade ile açıklamak lüzumunu hissediyordu¹. Bu yazının yayınlanışından bu yana, köprünün encamı hakkında ne gibi bir karara varıldığını bilmiyoruz. Tarih bakımından değeri inkâr kabul etmeyecek derecede büyük olan bu güzel mimarî eserin, önemine dikkati çekmek üzere elimizdeki dar imkânlar ile bu yazıyı hazırlamağı faydalı gördük². Köprü hakkında yerinde yapılmış incelemeler olmaksızın bu çalışmamızın eksik kalacağını bilmekle beraber, tophyabildiğimiz bu notların köprünün tarihçesini ve sanat değerini ortaya koyabileceğini umuyoruz.

¹ Mimar Radzeff'in bu yazısının aslını göremedik. *Türk Tarih Kurumu*'nda bulunan bir tercümesinden istifade edebildik. Bu tercümeyi ve köprünün iki fotoğrafını temin eden Dışişleri Bakanlığımıza, bu yazımızı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık arşivi müdürlüğüne, Arşivde görevli Rauf Tuncay'a, Osmanlı devri tarihi ile ilgili meselelerde kendisinden faydalandığım Ord. Prof. Cavid Bay-sun'a, vesikaların okunmasında büyük yardımını gördüğüm dostum Prof. Dr. Münir Aktepe'ye, köprü kitabesini okuyarak bugünkü dile çeviren Prof. Ahmed Ateş, Dr. Nihad Çetin ve Nazif Hoca'ya, köprünün iki resmini veren Yük. Mim. E. Hakkı Ayverdi'ye ve bu yazımızla yakından ilgilenerek bazı notlar sağlayan Em. Gl. Cevdet Çolpan'a burada teşekkürü bir borç bilirim.

² İlmî mahiyetteki Bulgar periodiklerinde bu köprü ile ilgili bir araştırma yazısının basılıp basılmadığını tesbit edemedik. Bulgaristan'ın çeşitli devirlere ait eserleri hakkında bilgi veren rehberlerde bu köprüden bahsedilmeyişi cidden gariptir. Nitekim, A. Protitch, *Guide à travers la Bulgarie, Archéologie, histoire, art*, Sofia 1923; ile J. Petkov, *Bulgarien*, Sofia (1932) de köprüye dair bir açıklama yoktur.

I

KÖPRÜNÜN YIKTIRILMASI TASARISI

“Yüzyıllarca dayandıktan sonra . . .” başlığı altında yayınlanan yazısında Radzeff şunları yazmaktadır :

“1960’da, Meriç’in mecrasının Svilengrad civarında tashihi incelendiği sırada “Mustafa Paşa köprüsü” adlı köprünün akibeti ile kamu oyumuz kaygulanmıştı. Bazı uzmanlar, — Tarım Bakanlığı ve yerli makamlar tarafından desteklenerek, — köprünün yıktırılması ve yerine, buzları ve nehrin taşkınlıklarını tutmıyan, aynı zamanda da Belgrad-İstanbul yolunda trafiği kolaylaştıracak başka bir köprünün yapılması fikrini savunuyorlardı. Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile Bulgar ilimler Akademisi ve kamu oyu bu teklifi daha o zaman reddetmişlerdi. Gerçekten, eski köprüyü muhafaza etmek suretiyle nehrin tashihi mümkün olduğu anlaşılmıştır. Şimdi de Sular İdaresi, Mustafa Paşa köprüsünün evvelce red edilmiş olan yıktırılması fikrine bir daha dönmekte ve bu da tekrar endişeler yandurmaktadır.

Svilengrad yakınındaki Mustafa Paşa köprüsü, mimarî tertibi ve yalnız Balkan yarımadasına inhisar etmiyen tarihi önemi ile bir kültür anıtıdır. Memlekette bu kadar hayranlığı üzerine çeken başka bir Ortaçağ anıtı yoktur³. Köprü 295 metre uzunluğu ile Meriç’in ağır akan sularını aşmaktadır. Hafifçe meyilli sırtı, kesme taş ile kaplıdır. Sivri kemerli yirmi göze sahip olup, bu gözlerden ortada bulunan dört tanesi, diğerlerinden bariz şekilde büyüktür. Gözlerden diğerleri iki uca doğru tedricen daha alçaktır. Ortada taştan bir pâyeye, bir kitabeyi taşımaktadır.

Mimarîye hâkim olan düşünce apaçıktır. Ortaçağ dehası ve Balkan yarımadası ile komşu ülkelerin imkânları hesaba katılınca başka bir plân düşünmenin imkânsızlığı açıkça görülür. Bütün köprü masif taş blokları ile inşa edilmiştir. Bu taşlar çevrede bulunan bir ocaktan çıkarılmış olamaz, çünkü civarda bu cins malzeme verebilecek bir ocak yoktur. A. S. Razboynikoff’a göre taşlar, Yunanistan’da Karabağ köyü yakınında bulunan bir ocaktan çıkarılmıştır. Mimarî tertip mükemmeldir ; ona hiçbir şey ilâve edilemez, hiçbir şey de ondan çıkarılamaz, bu da yapıcı üstadların elinden çıkan klâsik eserlerin vasfıdır.

³ Radzeff’in yazısının tercümesinin iki yerinde köprünün yapıldığı devir Ortaçağ olarak adlandırılmaktadır. Makalenin aslında burada hangi terimin kullanıldığını bilmemekle beraber, yazarın Ortaçağ ile Osmanlı-Türk idaresi devrini belirttiği tahmin edilebilir.

Yazıtın, S. Dimitrof ve B. Nedkof tarafından yapılan en son analizi, köprüünün yapıldığı yılı ortaya koymuştur: Bu, Hicri takvime göre 935'dir ki, 15.9.1528 ile 4.9.1529 tarihleri arasına düşmektedir. Akla sığmayacak kadar kısa bir inşaat müddeti ve bugünün insanlarının tam değerlendirebilecekleri bir başarı.

Köprüünün ünü Balkan sınırlarını aşmıştır. Kanunî Süleyman nezdinde Venedik elçisinin sekreteri Benedetto Ramberti, 1534'de bu köprüden geçtikten sonra şöyle yazmıştır: "Meriç üzerinde Mustafa Paşa köprüsünden geçtik, köprü pek güzel ve geniş, yirmi kemeri var, baştanbaşa mermerdendir. Ortada altın yıldızlı bir taş, köprüünün yapıldığı devri, mimarını, yapıcısını ve yapılan masrafları mavi renkte türkçe harfli bir yazı ile bildirmektedir".

Radzeff, bu köprüden bahseden Evliya Çelebi ile diğer yazarların (K. Jirecek, Razboynikoff, P. Delidareff vs.) adlarını verdikten sonra, iki cümle ile bu eseri yaptıran Mustafa Paşa'nın şahsiyeti üzerinde durmakta ve, Mimar Sinan'ın eseri olduğu yolundaki hipotezin esassız olduğunu da belirterek, bunun mahallî imkânlar ve insan gücü ile meydana gelmiş bir kolektif eser olduğunu belirtmektedir. Yazar, kısa makalesini şu cümleler ile bitirmektedir :

Yüzyıllar boyunca Meriç'in suları durmadan eski Mustafa Paşa köprüsünün kemerlerinden, geçmekte hayat gece-gündüz işlemektedir. Köprü ise tam ve sağlam olarak durmaktadır. Sanki, bugün öneminin yüz misli daha büyük olduğunu, varlığının her gün daha derin bir anlam kazandığını anlar gibidir. Fakat onun alın-yazısını ellerinde bulunduranlar bunun bilincine acaba sahip midirler?

II

KÖPRÜNÜN BÂNİSİ MUSTAFA PAŞA

Meriç üzerindeki bu köprüyü yaptıran Mustafa Paşa'nın kim olduğu tesbit etmek ilk bakışta biraz güç olacak gibi görünmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde, Koca Lala Mustafa Paşa adını vermekte, Radzeff de bu eserin banisinin I. Selim'in vezirlerinden Boşnak Mustafa Paşa olduğunu yazmaktadır⁴. Çevresindeki kasabaya dahi kendi adını *Cisr-i Mustafa Paşa* (= *Mustafa Paşa köprüsü*) şeklinde veren bu köprüünün kurucusunun 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda büyük eserler meydana getiren ve Çoban lâkabı ile de tanınan Mustafa Paşa olduğu çeşitli vesika ve kaynakların yardımı ile

hiçbir şüpheye meydan vermiyecek surette anlaşılmaktadır⁵. Köprü-
nün üzerinde, mihrap köşkündeki arapça kitabesinden bu eserin
H. 935'de yâni 1528/29 yılında I. Selim'in oğlu Süleyman (1520-
1566) zamanında Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığını öğreniyoruz.
1553'de İstanbul'a gelen Alman, Hans Dernschwam (1494-1568),
köprünün inşasından yirmibeş yıl sonra 18 Ağustos 1553'de üzerinden
geçmiş ve bu eserin bir Mustafa Paşa tarafından yapıldığını yazmış-
tır⁶. Aynı seyyah, 1555'de İstanbul'dan Amasya'ya gitmek üzere yola
çıkışında, 11 mart günü, Gebze'ye vardıklarını kaydettikten sonra
şunları bildirir :

“*Alda zw Geuise ein schone meczith vnd karwasalia, hot ein bascha, Polak
Mustaffa genant, gepawt, welcher auch die bruken vber die Moricze nahent
bey Trinapol gepawt hot.*” (= Edirne yakınında Meriç üzerindeki köprüyü
de yaptırmış olan ve Polak Mustafa denilen bir Paşa, Gebze'deki güzel mescid
(yani cami) ve kervansarayın da kurucusudur”⁷.

Fakat bu hususdaki kaynağımız yalnız bu Batılı seyyaha inhi-
sar etmemekte, Tapu defterlerinden de bu köprü ve bânisi ile ilgili
bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Gâzi veya Çoban Mustafa Paşa
denilen bâninin, Çirmen'de Karaağaç köyü ile Aladağı mezrası
mülkü idi. 370 sayılı Tapu defterinde H. 935'de Sultanzade Sultan
Hanım Hatun mülkü ile birlikte tahrir edilmiştir⁸. Mustafa Paşa
bizzat veya vereseşi Çirmen'deki bu mülkünü, az sonra evkafına tah-
sis ederek, Karaağaç köyü mahsulünü Meriç üzerinde, Cısr-i Mustafa
Paşa adı ile anılan köprüsünün tamirine ayırmıştır. Köprünün de-
vamlı olarak bakımını sağlamak kaygusu ile bu köyün mahsulünün
tahsis kılındığını bildiren bir vesika noksan bir halde zamanımıza

⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, 422.

⁵ M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 372; I. Selim'in kızlarından biri ile evlenen
ve İkinci vezirliğe kadar yükselen Mustafa Paşa'ya yakıştırılan Çoban lâkabı sonra-
ları ortaya çıkmış intibahı bırakmaktadır; Mustafa Paşa hak. kşl. H. Yurtaydın,
Kanunî'nin cülûsu ve ilk seferleri, Ankara 1961.

⁶ *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien
(1553/55)* yay. F. Babinger, München-Leipzig 1923, 22-23; Dernschwam, köprünün
21 gözlü olduğunu kaydeder, gerek köprü, gerek kasaba ve etraftaki binalar (ha-
mam, kervansaray) hakkında da bilgi verir.

⁷ *Ay. esr.* 153.

⁸ Başbakanlık arşivi, *Tapu defteri*, No. 370, 326; ayrıca bk. T. Gökbilgin, *XV-
XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası, Vakıflar-Mülkler-Mukatalar*, İstanbul 1952, 515 vd.

kadar gelmişti. *Başbakanlık Arşivi*'ndeki vesikalar arasında No. 178'de bulunan bu vesika maalesef yırtılmış bir parçadan ibarettir⁹:

(Baş kısmı eksik) . . . Merhum Mustafa . . . mülk . . . neslen bâde neslen . . . sâir . . . emvâl meşru'alarına ne vechile mutasarrıf ise müşârinileyh dahi ol vechile mutasarrıf ola, dilerse sata ve dilerse bağışlaya ve isterse vakf eyliye deyü mülk-nâme-i hümayûn sadaka olunmağın vech-i meşrûh üzre Defter-i hakaniye sebt olundu deyü Defter-i atik-i hakanide mukayyed olmağın Defter-i cedide dahi kayd olundu deyü Defter-i atikte mukayyed olmağın halâ Defter-i cedide dahi kayd olundu.

an evkaf
an evkaf Çirmen der livâ-i mezbûr :
Merhum Mustafa Paşa

Karye-i Kara-ağaç'da merhûm-ı müşârin ileyhin Meriç üstünde olan . . . Çirmen cisri meremmatına karye-i merkum mahsulünden virmeler deyü Defter-i atikte mestur olmağın Defter-i cedide kayd olundu.

Çerge (?)	Çiftlik	Mahalle-i	gebran
?	?		neferan

Hâsıl :

Çift	İspençe-i gebran	Hinta	Sair
		Mut	Mut
10,5	19	12	4
resm	resm	kıyye	kıyye
232	475	2400	400
			. . . (yekûn) ?
			6637

Köprünün, 1528/29 tarihlerinde, Kanunî Sultan Süleyman zamanında, vezir Çoban lâkabı ile de tanınan Gâzi Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı ve gerek inşa gerek bakım masraflarını karşılamak üzere de Karaağaç köyü mahsulünün tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Prof. Tayyib Gökbilgin tarafından arşiv vesika ve kayıtlarından çıkarıldığına göre Kara-ağaç köyü önce Davud Paşa azadlısı Yunus

⁹ T. Gökbilgin, *ay. esr.* 516. Son yıllarda arşivde, Fekete tasnifi vesikaları şimdi kullanılan tasnife uydurulduğundan vesikanın yeri değişmiştir. Bu vesikanın bulunması için gösterilen kolaylık ve yardımdan dolayı Başbakanlık Arşivi Müdürü, M. Sertoğlu ile diğer ilgililere teşekkür ederim.

adında bir şahsa Çirmen sancak beyi Husrev Bey tarafından 350 akçe-ye mukataaya verilmiş, Yunus öldüğünde, Sultan II. Bayazıd (1486-1512) damadı İskender'e tevcih etmiş, fakat sonra mukataa kaldırıldığından, Kara-ağaç Sultan I. Selim tarafından Hazine-darbaşı Mehmed Ağa'ya temlik edilmişse de, bunun da öldürülmesi üzerine hass-ı humâyun için zaptedilen bu yer, sonradan Kanunî Süleyman tarafından Mustafa Paşa'ya temlik olunmuştur. O da burayı, yukarıda işaret edildiği gibi, Meriç üzerindeki köprüsüne vakf etmiştir ki, bu vakıf H. 935'e doğru veya az önce cereyan etmiş olmalıdır. Sultan damadı olan, Mustafa Paşa'nın eşi Sultan-zade Hanım Hatun'un (hakikî adı tesbite muhtaçtır), beraberce sahip oldukları Rumeli'de daha başka yerler olduğunu T. Gökbilgin'den öğrenmekteyiz. II. Bayazıd ve Kanunî Süleyman tarafından temlik edilen bu yerler bilhassa Üsküp civarındaki köylerdir. Mustafa Paşa'nın Gebze'deki muhteşem menzil külliyesinden, Meriç üzerindeki köprüsünden başka Üsküp'de de evkafı olduğu T. Gökbilgin tarafından bildirilmektedir. Üsküp'deki H. 898 (= 1492/93) tarihli Mustafa Paşa camii'nin, Çoban Mustafa Paşa ile bir ilgisi olamayacağı da bu arada göz önünde tutulması lâzım gelen bir hususdur¹⁰. Zaten iki eserin aynı bâniye ait oldukları her ikisinin de (Gebze ve Üsküp) yanlarında birer bâni türbesinin bulunuşu ile anlaşılmaktadır. İstanbul'da bir semte adını veren ve bir Bizans kilisesinden çevrilen Koca Mustafa Paşa camii (Şeyh Sünbül Sinan dergâhı) nin de bu iki Mustafa Paşa ile bir münasebeti yoktur. Bu eserin kurucusu olan Mustafa Paşa da H. 918 (= 1512) de idam edilerek Bursa'da gömülmüştür. Onbeşinci yüzyıl sonları ile onaltıncı yüzyıl başlarındaki Mustafa Paşa'ların ekseriyetle birbirlerine karıştırıldıkları ve bunun sarıh surette ayırdedilmelerinin elzem olduğunu evvelce işaret etmiştik¹¹. Her üçü de hemen hemen aynı devrin insanları olan bu Mustafa Paşa'lardan Koca lâkabı ile

¹⁰ Bu cami hakkında bk. H. Duda, *Balkantürkische Studien*, Wien 1949, 51-53; kşl. R. Anhegger, *Neues zur balkantürkischen Forschung*, "Zeitsch. d. Morgenl. Ges." 103, N. F. XXVIII (1953) 81, not 1; E. Hakkı Ayverdi, *Yugoslavya'da Türk âbideleri ve vakıfları*, "Vakıflar Dergisi" III (1957) 157-158; bu yazıda, Mustafa Paşa'nın Duda'nın zannettiği gibi Koca Mustafa Paşa ile aynı olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca bk. S. Eyice, *Üsküp'de Türk devri eserleri*, "Türk Kültürü", sayı 11 (1963) 22.

¹¹ S. Eyice, *İstanbul'da Koca Mustafa Paşa camii ve Osmanlı-Türk mimarisindeki yeri*, "Tarih Dergisi" V (1953) sayı 8, 153-182; T. Yazıcı, *Fetih'den sonra İstanbul'da ilk Halveti şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi*, "İstanbul Enst. Dergisi" II (1956) 95, 100 vd.

tanınan Mustafa Paşa, İstanbul'da eski Andreas manastırını zâviyeye çevirmiş ve Bursa'da idam olunarak orada gömülmüştür. Üsküp'de Gemalmaz veya Kuzgunsuz lâkabı ile ayırd edilen diğer Mustafa Paşa ise oradaki camiini 1492/93'de yapmış, ve H. 925 (= 1519) da ölümlerinin yanındaki kubbeli büyük türbeye gömülmüştür. Nihayet üçüncü Mustafa Paşa ki Çoban lâkabı ile bilinir, birçok vakıf yapıların ve tesislerin kurucusudur ve yukarıda da işaret olunduğu gibi 1529'da ölümlerinin Gebze'deki külliyesinin yanındaki türbeye gömülmüştür¹².

Büyük bir yapıcı olan Çoban veya Gâzi Mustafa Paşa, Rodos seferine katılmış¹³, orada 24 Zilhicce 928'de Mısır valiliğine tâyin edilmiş ve 928-929 yılları (= 1522/23) arasında altı ay kadar bu makamı işgal etmiştir. Mustafa Paşa'nın Gebze'de yaptırttığı külliyesinin bâzı malzeme ve mefruşatını orada topluyarak veya yaptırtarak Gebze'ye getirttiği bilinir. Mimar Sinan'ın eserleri listesinde bu külliyenin de adına rastlanması halli güç bir problem teşkil etmekle beraber¹⁴, Meriç üzerindeki köprünün bu sanatkârın eseri olması ihti-

¹² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, II, 168; plân kompozisyonu bakımından sathi bir inceleme olarak bk. E. Egli, *Sinan, Der Baumeister osmanischer Glanzzeit*, Erlenbach 1954, 116, res. 113 (plânı), 114 (fotosu); S. Eyice, *Gebze'de Mustafa Paşa külliyesi*, "Bilgi-Türkiye Muallimler Birliği Organı" X, sayı 119 (1957) 9-10; bu külliye hakkında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, Sanat tarihi kürsüsünde Ayhan Şahinbaşkan tarafından 1953 yılında bir lisans tezi yapılmıştır. Külliyenin tabhanesi hakkında bk. A. Süheyl Ünver, *Gebze imaretinin tabhanesi*, İstanbul 1947. Mustafa Paşa, H. 935 Şaban ayı içinde vefat etmiş ve ikinci vezir Kasım Paşa olmuştur, Kşl. Peçevî, *Tarih*, I, 132; Mehmed ibni-Mehmed *Nuhbetü'l-tevârih ve'l-ahbar* (baskısı: İstanbul 1276) 46 da (Bu 17. yüzyıl tarihçisi hak. bk. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen*, Leipzig 1927, 182) ölüm tarihi 18 Şaban'dır ki, milâdi takvime göre 1529 yılının 27 gününe isabet eder. Bu yazarların her ikisi de bu bilgiyi muhakkak ki, önceki kaynaklardan derlemişlerdir. Mustafa Paşa hak. etraflı bir inceleme yapıldığında, bu esas kaynaklar da taranmalıdır.

¹³ Çoban Mustafa Paşa ile karıştırılan gene bu devirde yaşamış bir de Donanma kumandanı Yılak Mustafa Paşa vardır, kşl. Hammer, *Hist. de l'Emp. Ottoman*, (Heller bask.) V, 426; Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, yay. I. Parmaksızoğlu, İstanbul 1952, 19 ve not 23, burada Peçevî'den naklen Yılak Mustafa Paşa'ya Pılak de denildiği kaydedilmektedir ki, Dernschwam'ın da Gebze'deki külliyenin bânisine Polak demesini hatıra getirir. Fakat bu şahsın da ayrı olduğu anlaşılmaktadır, bk. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 372; İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1948, II, 436. Yılak veya Pılak Mustafa Paşa, H. 934 (= 1533/34) de ölmüştür. Lala Mustafa Paşa (öl. 1580) hakkında bk. yazımızın sonundaki not.

¹⁴ Camiîni arapça kitabesi H. 930 (= 1523) tarihlidir. Kapı kanatlarında ise

mali nisbeten daha kolay izah edilebilir. Bu hususdaki düşüncelerimizi aşağıda ayrıca açıklamaya uygun görüyoruz. Mustafa Paşa'nın bu iki önemli tesisinden başka yapıları da olduğu anlaşılmaktadır. Eskişehir'in değerli eserlerinden olan Kurşunlu cami, Çoban Mustafa Paşa'nın vakfı olarak bilinir¹⁵. Ayrıca, İstanbul'da Boğaziçinde Rumeli-hisarı'nda Hamam mescidi yanında bir de taş mektebi olduğu *Hadikatü'l-cevâmi'*den öğrenilmektedir¹⁶.

Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş devri ileri gelenlerinin çoğu gibi Mustafa Paşa'da memleketin birçok yerlerinde hayır binaları bırakmıştır. Evvelce Muallim M. Cevdet tarafından yayınlanması tasarlanan, sonra öylece kalan ve kısa bir özeti Osman Ergin tarafından yayınlanan^{16a} Gebze külliyesi vakfiyesinden anlaşıldığına göre Mustafa Paşa'nın, Gebze'de Cami, medrese, kervansaray, aşhane, tabhane

Mustafa Paşa'nın adı ile birlikte H. 929 (= 1522) tarihi vardır. Mustafa Paşa kısa süreli Mısır valiliği sırasında Gebze'de yapacağı camii malzemesini hazırlamış ve bunları Gebze'ye deniz yolu ile getirterek burada kullanmıştır. Memlûk üslûbundaki duvar kaplamaları bunun en bariz delilidir, kşl. H. Edhem, *Mısır'ın son Memlûk sultanı Melik Tumanbay II adına Çorlu'da bulunan bir kitabe*, İstanbul 1935, 57 vd.; K. Erdmann, *Beobachtungen auf einer Reise in Zentralanatolien im Juli 1953*, "Archäologischer Anzeiger" (1954) s. 205, res. 29-30. *Tezkiretü'l-Ebniye*, I, 42 de ve matbu, Sâi Çelebi, *Tezkiretü'l Bünyan*, İstanbul 1315, 30, de Sinan'ın eserleri arasında bu camii de adına rastlanır. Fakat camii kitabesinin 1523 tarihli oluşu bir şüphe yaratmaktadır. Ahşap kapı kanatlarının Kahire'de Ahmed Usta adında bir sanatkar tarafından yapıldıkları ve üzerlerine de o tarihin kazıldığı göz önünde tutulacak olursa, camii kitabesinin de gene Mısır'daki taşçılara önceden yazdırıldığı düşünülebilir. Kitabe, camii duvarlarının kaplamasında kullanılan diğer taşlar ve Çorlu'da bulunan Tumanbay adına kitabe ile birlikte getirtilmiş olabilir. Bu ihtimal göz önünde tutulduğunda Gebze külliyesinin inşa tarihini daha sonralara indirmek mümkündür. Gebze külliyesinin bir vakfiyesi olduğu ve bir ara bunun yayınlanmasının düşünüldüğü, Muallim M. Cevdet (1883-1935) tarafından hazırlıklar yapıldığı da bilinir, bk. O. Ergin, *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi*, İstanbul 1937, 253 ve bilhassa 383, bu hususta ayrıca bk. aşağıda not 16a.

¹⁵ Bu eseri tanıtan bir yayını gördük. İki fotoğrafı ile Çoban Mustafa Paşa'nın vakfı olduğunu bildiren çok kısa bir not, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nün *Eskişehir* adlı broşüründe ve *Sicill-i Osmantı*, IV, 372'de bulunmaktadır. Eskişehir'deki Kurşunlu cami'in genel resmi ile, kitabesinin kötü bir fotoğrafı ve bunun bir kopyası ise evvelce yayınlanmıştır, kşl. İhsan (Sungu?), *Eskişehir kitabeleri*, "Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi" II (1934) 262 vd.

¹⁶ Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevâmi'*, İstanbul 1281, II, 132.

^{16a} Osman Ergin, *Türkiyede şehirciliğin tarihi inkişafı*, İstanbul 1936, 36 vd., bilhassa 40 vd., ayrıca bk. yukarıda not 14.

ve türbe ile kütüphane'den ibaret büyük külliyesinden başka, Eskişehir'de büyük bir camii, Rumelihisarı'nda, Seyyitgazi'de, Eskişehir'de birer sıbyan mektebi, Silistre ve Pravadi'de hamamları ve hayır binalarının bakımını sağlamak üzere, Filibe, Ahıska, Selânik, Pravadi, Gebze ve, Edirne'de Yenişehir'de akarları vardı. Ayrıca Edirne'de, Eski camii'nin sağ tarafında, Bedesten'in önünde İki kapılı han adı ile tanınan büyük bir han ile gene o civarda Tahmis hamamı denilen bir hamamı daha vardı. Biri kuzeye diğeri güneye açılır iki kapısı olduğundan bu adla tanınan han harap olmuş ve 1935/40 yılları arasından tamamen ortadan kaldırılarak yeri düz bir saha haline getirilmiştir. Hamam da tamamen yok edilmiştir. Ancak bazı yıkıntıları son yıllarda görülüyordu. Hanın bir kapısı üzerinde olan ve Mustafa Paşa'nın bütün diğer hayratındaki kitabeler gibi arapça olan kitabesi bu sırada parçalanmış ve bu hâli ile müzeye kaldırılmıştır. O. Nuri Peremeci bu kitabenin ebçedinin H. 931 (=1524/25) tarihini verdiğini bildirir^{16b}. Çoban lâkabı ile anılan Mustafa Paşa'nın İmparatorluğun muhtelif yerlerinde yaptırdığı eserlerin hepsini tesbit ederek bir monografya hazırlamak muhakkak ki cazip bir konudur. Üzerlerindeki kitabelere göre, yaptırdığı eserleri şimdiki halde şöyle kronolojik bir sıraya koymak kabildir:

Eskişehir'de Kurşunlu cami :	H. 921 (1515)
Gebze'de, Menzil külliyesi :	H. 930 (1523)
Edirne'de, İki kapılı han :	H. 931 (1524/25)
Meriç üzerinde köprü :	H. 935 (1528/29)

Belki vesikalar, vakfiyeler, ve yerinde yapılacak uzun araştırmalar ile, diğer eserlerinin de tarihlerini meydana çıkararak bu listeyi

^{16b} Hibri Abdurrahman Çelebi'nin *Enis'ül-Müsâmirin*'de "muazzam han" dediği bu eser hakkında bk. O. Nuri Peremeci, *Edirne tarihi*, İstanbul 1940, 88-90, ve T. Gökbilgin, *Edirne hakkında yazılmış tarihler*, 101. Edirne'de birer Mustafa Paşa tarafından yaptırılan iki ayrı hamam vardı. Bunlardan ilki, Mezd Bey veya Yeşilce imaret karşısında olan Salhane veya Yeşilce hamamı diğeri ise, İki kapılı han'ın yakınında Tahmis hamamı idi. T. Gökbilgin, *ay. yazı*, 104 de, bunlardan birincisini Çoban veya Gazi Mustafa Paşa'nın olarak kabul eder. Rifat Osman, *Edirne hamamları*, "T. Tıp Tarihi Arkivi", IV, sayı 15 (1940) 110, no. 21 de ise, Tahmis hamamının Kara Mustafa Paşanın değil Çoban Mustafa Paşanın olması gerektiğini ileri sürer ki aynı fikir, Peremeci, *Edirne tarihi*, 97 de de kabul edilmiştir. Edirne'de eski eserlerin uğradıkları korkunç zayıat karşısında bu yoldaki araştırmaların ne kadar güçleştiği bir defa daha belirlemektedir.

tamamlamak mümkün olacaktır. Fakat şu muhakkak ki, son eseri Meriç üzerindeki köprüsü olmuş ve büyük bir ihtimal ile bunun tamamlanmış olduğunu göremeden ölmüştür. Zaten bu hususu destekliyen, aşağıda görüleceği gibi, bir delile de sahip bulunuyoruz.

III

KÖPRÜ VE MİMAR SİNAN

Radzeff, yukarıda tercümesini verdiğimiz yazısında “*Köprünün ünlü Türk mimarı Sinan’ın eseri olduğuna dair şimdiye kadar öne sürülen tahminler temelsiz ve ispat edilememiş olarak kalmıştır*” demektedir. Halbuki Meriç üzerindeki köprünün büyük Türk yapı ustası Mimar Koca Sinan’ın bir eseri olduğu hemen hemen açık bir şekilde tesbit olunabilmektedir. Sinan’ın yapmış veya yapılmasına nezaret etmiş olduğu eserlerin listesi olan *Tezkiretü’l-Ebniye*’de sekizinci bölümde *Bina olunan cisirlerin esası ve adadını* beyan ederken, üçüncü olarak *Mustafa Paşa köprüsü, Meriç suyu üstünde* denilmektedir¹⁷. Sinan’ın bu köprü çevresindeki faaliyeti sadece onun inşasına inhisar etmemiş, gene *Tezkiretü’l-Ebniye*’den öğrendiğimize göre, Sinan, Edirne’de Meriç suyu üzerinde Mustafa köprüsü başında Haseki (?) Sultan camiini de yapmıştır¹⁸. Böylece İmparatorluğun bir ana caddesi üzerinde bir

¹⁷ *Tezkiretü’l-Ebniye*, VIII, no. 3; matbu, *Tezkiretü’l-Bünyan*, 40. Sinan’ın eserlerini bildiren yazma *Tezkiretü’l-Ebniye* ve *Tezkiretü’l-Bünyan* nüshaları iyice aranarak karşılaştırılıp, değerlendirilmiş olmadığı gibi, Topkapı sarayındaki çok bozuk yazılı fakat yeni bilgiler ile dolu *Tuhfetü’l-Mimariye*’nin mahiyeti, devri ve kaynak olarak değeri de yeter derece incelenmiş değildir. (bu sonuncu hak. kşl. Z. Orgun, *Sinana ait yeni bir vesika*, “Arkitekt” (1941). Bu işler yapıldıktan sonra ancak belki Sinan’ın eserlerinin listesi şimdiye kadar olduğundan daha açık bir şekilde ortaya konabilecektir.

¹⁸ *Aynı yerde*, I, 80, ve *Tezkiretü’l-Bünyan*, 32. Topkapı sarayı arşivinde, Cisir-i Mustafa Paşa evkaf muhasebesi ile ilgili H. 965-967 (=1557-1559) ve H. 1178 (=1764) tarihli vesikalar vardır, N. 4577-6600, kşl. Topkapı sarayı, *Arşiv klavuzu*, İstanbul 1940, II, 100. Ayrıca Başbakanlık arşivinde (Mühimme defteri 3, hüküm 1272) de Mustafa Paşa köprüsü kurbinde yapılmakta olan imarette bir muallimhane bina olunmasına dair H. 967 (1559/60) tarihli, Edirne kadısına bir hükümden başka, Kâmil Kepeci arşiv kayıtları not defterinde de Cisri Mustafa Paşa kasabasında, Haseki Sultan camii (H. 1117), Haseki Sultan imareti (H. 1117), Mustafa Çelebi Mescidi (H. 1108), Mustafa Paşa köprüsü (H. 1125) ve Rüşdiye mektebi (H. 1300) hakkında vesikalar olduğuna dair bilgilere rastlanır. Hıbrî Abdurrahman Çelebi’-

akarsu üzerinden geçişi sağlayan bir teknik yapı ortaya koymakla kalmamış, onun yakın çevresini de imar etmiştir. Çoban Mustafa Paşa'nın diğer önemli eseri olan Gebze manzumesi de gene memleketin ana yolu üstünde bir menzil külliyesidir. Rumeli'de nasıl Cısr-i Mustafa Paşa çevresindeki yapıları ile bir iskân yerinin parlamasını sağlamış ise, Anadolu tarafında İstanbul'a 45 km. uzaktaki Gebze'de de yaptırdığı büyük menzil külliyesi de Gebze kasabasının gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Evliya Çelebi, H. 1063 (= 1653) de Sofya'dan İstanbul'a gelirken ziyaret ettiği Cısr-i Mustafa Paşa kasabası hakkında etraflı bilgi verir, ve bu yerdeki binaların Sinan'ın eseri olduklarına da temas eder.

Yedi yüz evli ve yedi mihraplı bir kasaba olduğunu belirttiikten sonra Evliya Çelebi, Cısr başındaki camiin, selâtin camii gibi bir cami-i rûşen olduğunu yazdıktan sonra, Karahisarî Hasan Çelebi hattı ile yazılan tarihini vermekte, bu camiin imareti, mekteb-i sıbyanı, han ve hamamı, çarşı ve pazarının Koca Mimar Sinan binası olduğunu da sözlerine eklemektedir. Evliya Çelebi, Meriç nehri üzerindeki *oniki gözlü cesr-i âzîm Koca Lala Mustafa Paşa'nın hayratıdır, diyar-ı Rum'da memduh-u âlem olan köprülerin biri de budur* dedikten sonra kitabesinin dört mısraını verir¹⁹. Evliya Çelebi bunun arkasından bu köprünün yapılması sırasında cereyan eden bir olayı anlatmakta ve bunun üzerine menkûp olan Mustafa Paşa'nın Gebze'deki manzumesinin de kurucusu olduğuna işaret etmektedir²⁰.

nin *Enisü'l-Müsâmirin*'in sekizinci bölümünde tafsilâtlı anlatılan altı kasabadan beşincisi burasıdır, kşl. T. Gökbilgin, *Edirne hakkında yazılmış tarihler, Edirne Fethi yıl-dönümü kitabı*, 113. Eski *Salnâme*'lerde de burası hakkında bilgiler vardır.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 422.

²⁰ Evliya Çelebi'nin anlattığına göre 1529 Viyana seferine çıkan Kanunî Süleyman, bu köprü başına geldiğinde, Mustafa Paşa'dan köprüsünden geçmek üzere izin istemiş, "Lala, hani köprü bina elyemişsin, bize ihsan eder isen geçip gazaya gidelim" dediğinde, ihtiyar Vezir "Padişahım Allah kazanı müyesser ide, dönüşde geçin" cevabını vermiştir. Sultan Süleyman atını Meriç nehrine vurup, maiyeti ile sudan geçmiş ve şu beyti okumuştur :

Minnet ile kokma gülü al eline suseni
Geçme namerd köprüsünden ko aparsun su seni.

Burada *susen* den kastedilen *susam* dır. Halk arasında hâlâ yaşayan bu atalar-sözünün içindeki *aparlamak* kelimesi azerî lehçesine işaret eder gibidir, ayrıca bk. Dehrî Dilçin, *Edebiyatımızda Atasözleri*, İstanbul 1945, s. XVII.

Mimar Sinan'ın bu köprü ile ilgisi sadece yapılmasına inhisar etmemiş, az sonraları başka bir münasebetle de bu eser ile yeniden meşgul olmuştur.

Evvelce Ahmed Refik tarafından arşiv vesikaları arasında bulunarak yayınlanan H. 981 (= 1573) tarihli bir yazıda Mustafa Paşa köprüsü başında kurulan bir değirmenin köprüye zarar verdiği yolundaki bir ihbar üzerine, Edirne kadısı ve Mimarbaşı (ki o sırada Mimar Sinan idi) nın derhal bu değirmeni yıktırtmaları ve köprüde meydana gelen zararın tesbit edilerek derhal tamirinin yapılması bildirilmektedir²¹. [Mühimme defteri, 22; hüküm 407]:

Edirne kadısına ve Mimarbaşına hüküm ki :

Bundan akdem Edirne kurbinde vaki olan Mustafa Paşa köprüsünün önünde bina olunan değirmenin köprüye zararı olduğu i'lâm olunmağla hedmolunması emrim olup hâlâ Umur Bey evkafı mütevellisi gelüp mezkûr değirmen henüz hedmolunmamıştır dahi sed bina etmişlerdir köprüye zararı vardır deyu bildirmeğin zikrolunan değirmen bilküllüye hedmolundu ve değirmen sebebiyle köprüye olan zarar ne mikdar nesne ile tamir olunacak mufassal arz eylemen emr idüp buyurdum ki varıcak bizzat üzerine varub camii şerife su gelmek için vaz' olunan dolaba mütearrız olmyub değirmeni bilküllüye emrim üzre hedmeyleyüb emrime mugayir kimesne[ye] teallül itdirmiyesin dahi zikrolunan değirmen ihdas olunmağla köprüye ne mikdar zarar olmuşdur ve ne kadar nesne ile tamir olunmağa mümkündür sıhhat üzre tahmin itdürüp arz eyliyesin.

Umur Bey mütevellisi Hasan'a verildi, fi 9 rebiülâhîr 981 (= 1573).

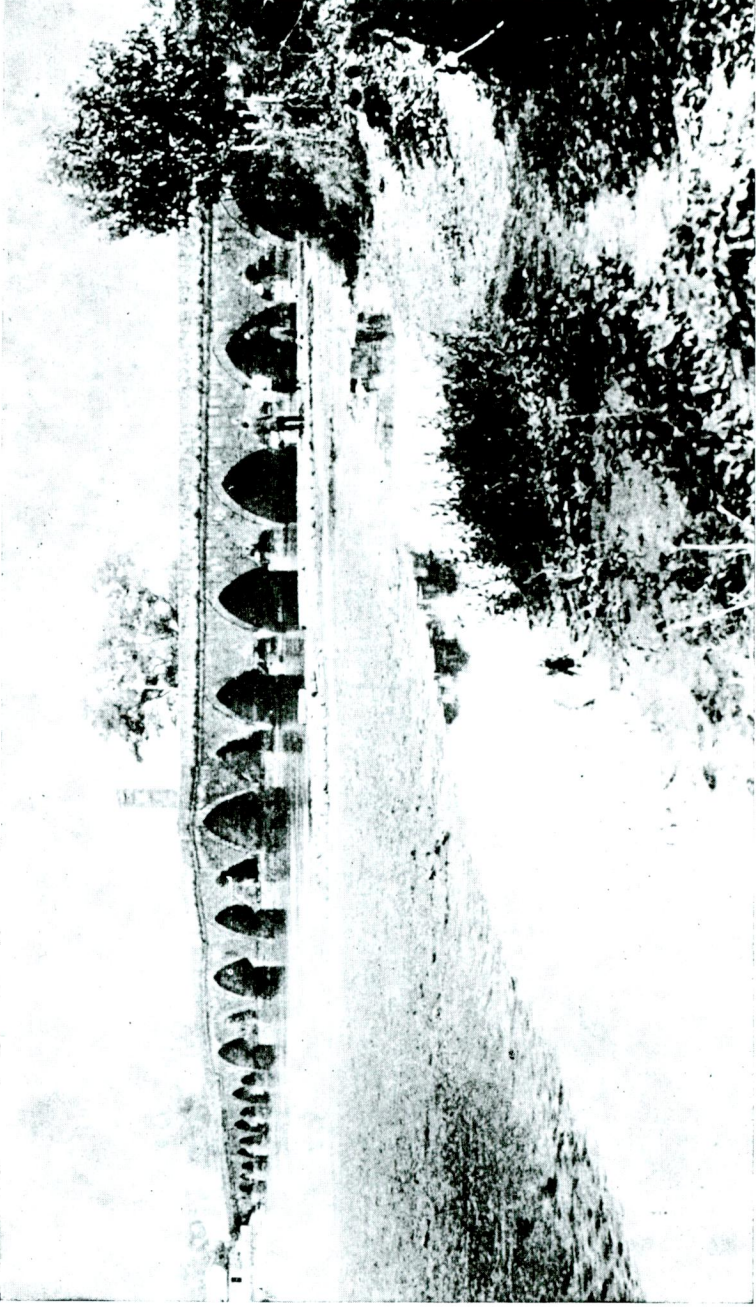
Gerek Gebze'deki manzume, gerek Meriç üzerindeki köprü Sinan'ın eserleri listesinde yer almaktadır. Ancak burada bir problem ortaya çıkmaktadır. Sinan'ın Mimarbaşılık makamına geçmesi 1539 tarihi olarak kabul edilir ve ilk önemli eserinin İstanbul'da Haseki Hürrem Sultan camii olduğu ötedenberi yerleşmiş bir kanaat halinde kabul edilir. Halbuki bu durum karşısında gerek Gebze, gerek Meriç'deki eserler bu tarihten çok önceleri yapılmış olmaktadır. Evliya Çelebi, Gebze manzumesinin Sinan'ın Başkalfası Hüsam Kalfa idaresinde yapıldığını bildirir. Sinan'ın eserlerini kronoloji bakımından bir re-

²¹ A. Refik, *Türk mimarları, Hazine-i Evrak vesikalarına göre*, İstanbul 1937, 86-87, no. 20. A. Refik, bu vesikayı daha önce bir yazısında tanıtmıştır, kşl. *Mimar Sinan*, TTEM, yeni seri, I (1930/31) 9, no. 19. O. Nuri Peremeci, *Tuna boyu tarihi*, İstanbul 1942, 137 vd. da bu köprünün Sinan veya Acem Isa'nın eseri olabileceğini yazmaktadır ki, bu sadece bir tahminden ibarettir.

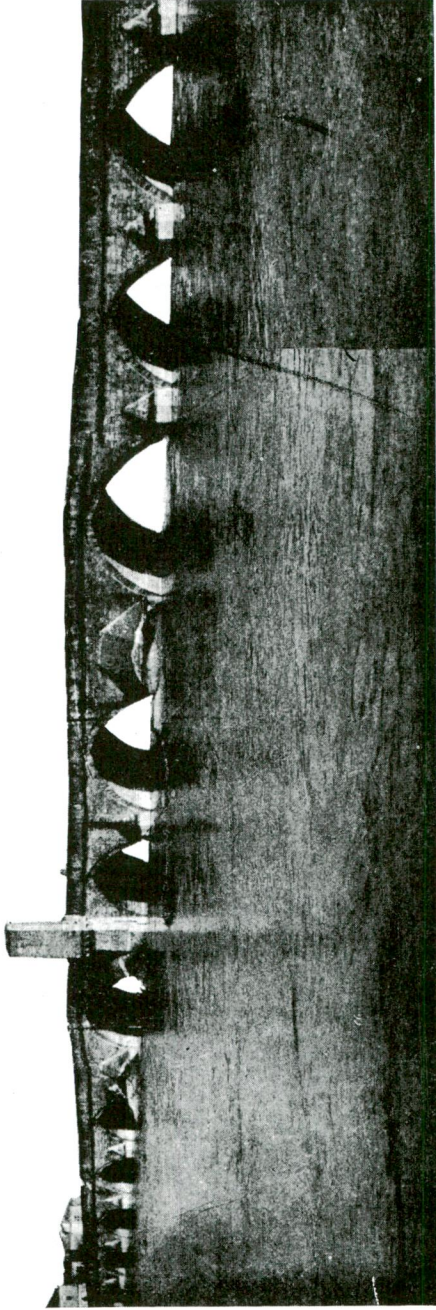

Res. 1 — Cisir-i Mustafa Paşa kasabasındaki camiin eski bir resmi.
(İst. Üniv. Kıp. ligündeki bir albümden)

S. Eyice

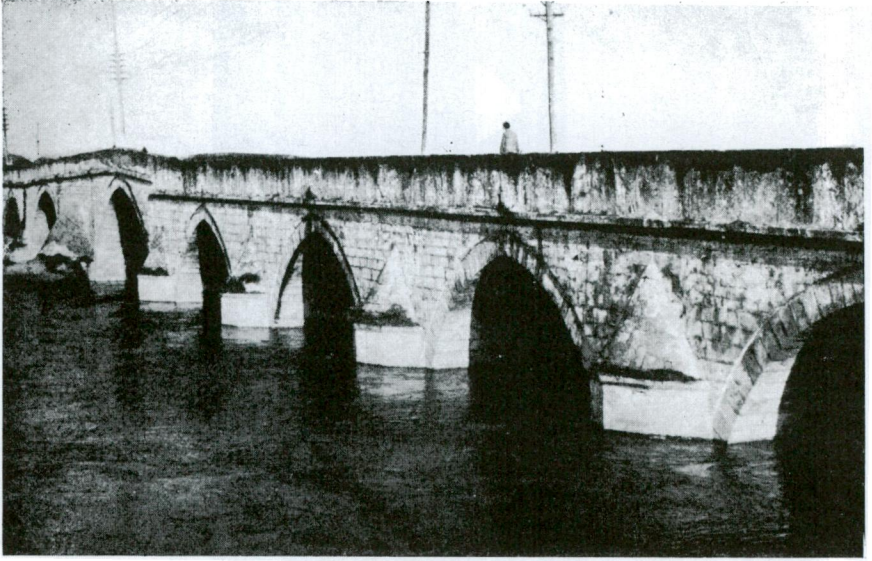
Res. 2 — Mustafa Paşa köprüsünün eski bir resmi.
(İst. Üniv. Ktp. Iğnındaki bir albümden)

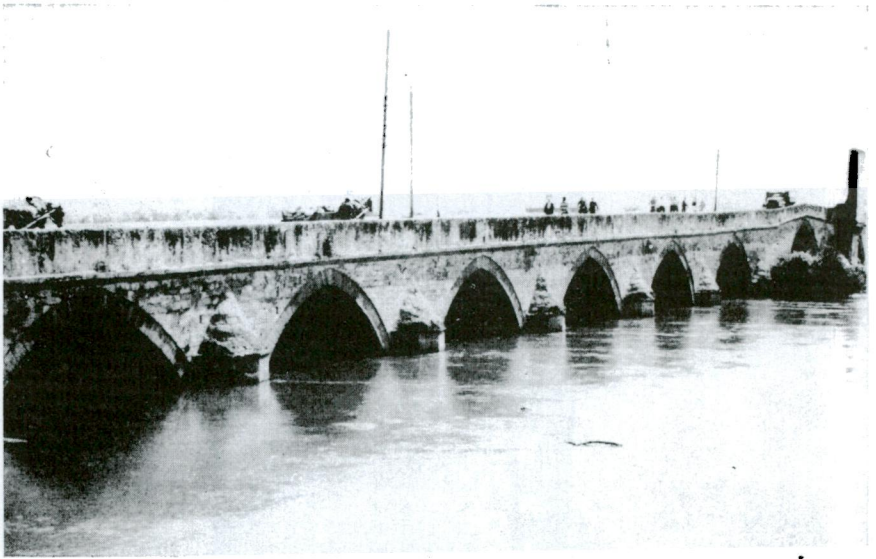
Res. 3 — Mustafa Paşa köprüsünün şimdiki görünüşü (ters yönden).

S. Eyice

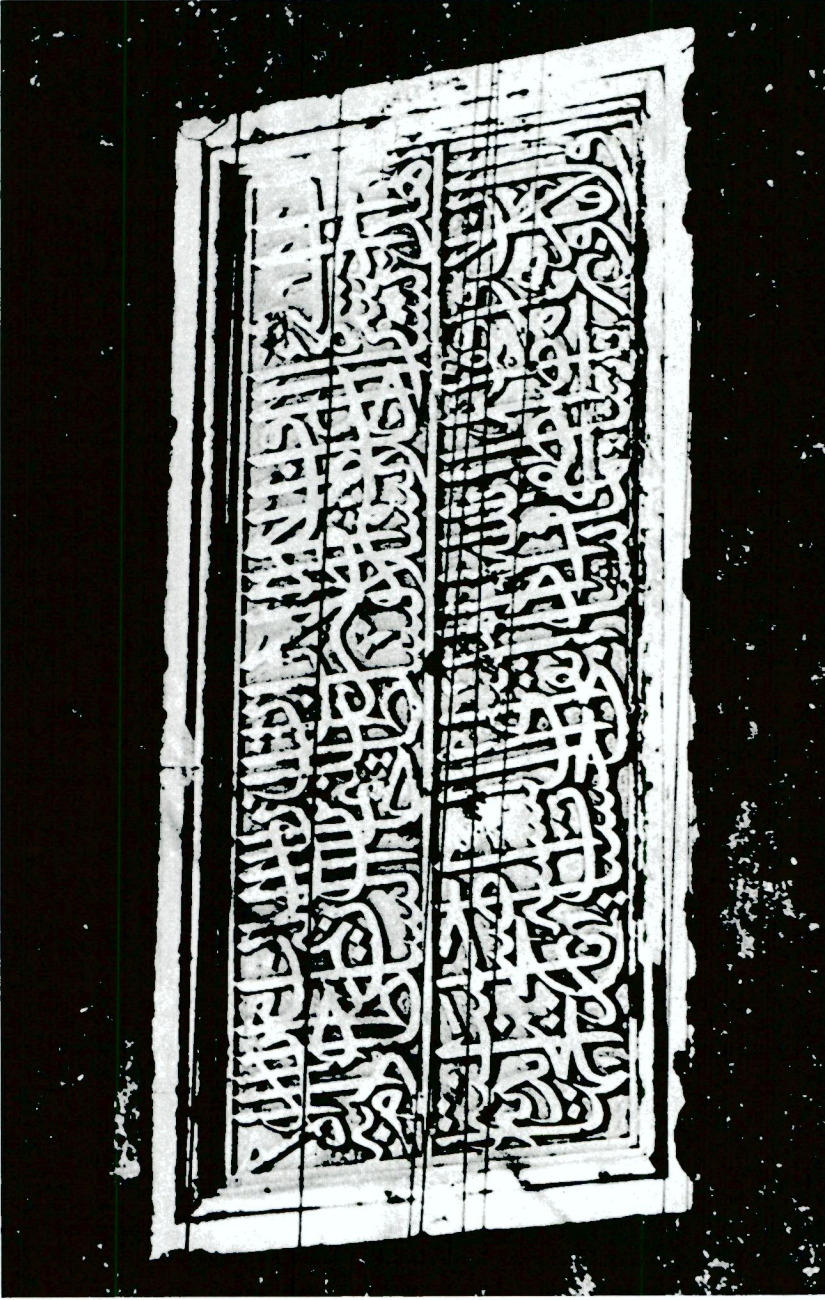
S. Eyice

Res. 4 — Mustafa Paşa köprüsünün detay resmi.

Res. 5 — Mustafa Paşa Köprüsünün detay resmi (Foto E. H. Ayverdi).

Res. 6 — Mustafa Paşa köprüsünün kitabesi (Foto. S. Eyice, 1964 Eylül).

S. Eyice.

Res. 7 — Mustafa Paşa köprüsünün kitabe köşkü (Foto, S. Eyice 1964).

Res. 8 — Filibe yakınında eski bir Türk köprüsü (Foto, S. Eyice, 1964).

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a document or letter, written in a cursive script. The text is arranged in several lines, with some parts appearing to be crossed out or heavily scribbled over. The document is framed by a simple border.

Res. 9 — Başbakanlık Arşivinde Mustafa Paşa köprüsü ile ilgili bir belge.

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد
 وآله الطيبين الطاهرين
 أجمعين

در روز قاضی شده و معارضه شده و با که بویژه از قدم او در نه فریب و ارتقا به بعضی مصطفی یا س که بویژه در سفر
 او کشف تیار و نمانه و کرمش که بویژه در فریب و ولد و خج را علم اولی نقله عدم اولی شش امی اولی
 حال از امور بکس اوقات متولین کلایند که در حق هنوز مع لایق شد و اولی سردی با غش و در
 بویژه در فریب و در و در بویژه بکس ذکر و نمانه و کرمش با نقله مع لایق و کرمش سینه که بویژه
 در وقت فرزندار شده ایام غیره و نمانه حق مفسر عرض را یکی ایام بعدین بویژه عم و در حجاب
 با بزرگ او در و در و در حجاب سرفه صوفی که بویژه و نمانه اولی معارفه لایق
 ذکر فی با کلمه امی او در مع ایام بعدین که نمانه اولی در و نمانه ذکر زعفران و کرمش
 در حال اولی نقله که بویژه در فریب او در و در نمانه ایام غیره اولی نقله که نمانه او در

حکمتی او در و در حجاب سرفه

... ..

vizyona tabi tutarak, onun Hassa mimarlığından önce de eserler verip vermediğini, vermiş ise hangi eserleri meydana getirdiğini açık olarak ortaya koymak lâzımdır. Zira, *Tezkire* bütün karanlık noktalarına rağmen bu hususda daha iyisi veya doğrusu ele geçinceye kadar elimizde tek ve inanmamız gereken bir rehberdir. E. Egli'nin de ifade ettiği gibi, bu listede adı olmıyan herhangi bir eser müspet bir vesika ile desteklenmedikçe Sinan'a izafe olunamayacağı gibi, daha sanatkârın sağlığında defalarca istinsah olunan bir listede önemlice bir eserin unutulmuş olabileceğine de ihtimal verilemez²².

Acemioglan olarak devşirilerek, yeniçeri, atlı-sekban nihayet haseki olan Sinan'ın, 1539'da resmen Hassa mimarı tâyin edilmeden önce yaptığı eserleri sarih olarak ayırd edebilmiş değiliz. Fakat bu sanatkârın ancak Başmimar olduktan sonra birdenbire mimarlığa başlamadığı da muhakkaktır. Katıldığı seferlerde ordu içinde bir istihkâm subayı gibi çalıştığını hayatı hakkındaki kısa notlardan çıkarıyoruz. Sinan 1522'de Rodos seferinde hiç değilse 30-32 yaşlarında idi. Mohaç (1526), Viyana (1529), İran (1534) ve Boğdan (1538) seferleri sırasında Sinan, deha ve kabiliyetini belli edebilmiştir. Bu aralarda askerlik hizmeti dışındaki binalarda da faaliyet gösterip göstermediğini bilmiyoruz. Fakat doğrudan doğruya askerî hizmet için lüzumlu tesisleri kurmaktaki ustalığı ile dikkati çektiği malumdur. Prut suyu üzerinde Haseki Sinan'ın onüç gün içinde kurduğu köprü'nün Kanunî Sultan Süleyman tarafından ne kadar beğenildiği her tarih kitabına geçmiş bir olaydır. Sinan bu sefer dönüşü, İstanbul'da Başmimar olmuştur.

Gebze külliyesinde Mimar Sinan'ın payının ne derecede olduğu bir problem olarak kalmaktadır. Halbuki Meriç üzerindeki köprü'nün Mimar Sinan'ın eseri olması ihtimali çok daha kuvvetli bir durum arz etmektedir. Sinan'ın eserleri listesinde sarih olarak adı görülen bu

²² Sinan hakkındaki, A. Refik, *Mimar Sinan*, İstanbul 1931'den sonra birçok yayın yapılmış olmakla beraber tatmin edici bir toplu araştırma ortaya konulamamıştır. E. Egli'nin *Sinan, Der Baumeister osmanischer Glanzzeit*, Erlenbach 1954, de yabancı dilde oldukça etraflı bir kitap olmakla beraber, Sinan'ın hayatı üzerindeki problemleri aydınlatamadıktan başka, bazı meseleleri daha karışık hâle koymakta ve, bu sanatkârın çeşitli sahalardaki faaliyetini yeter derecede belirtmemektedir. Nitekim bu kitapda Sinan'ın yaptığı mescidler, köprüler vs. den hiç bahsedilmemiştir. Geniş bir Sinan bibliyografyası için bk. L. Mayer, *Islamic architects and their works*, Genève 1956, 121-124.

köprü bir defa bu surette onun eseri olarak kabul edilebileceği gibi, bu sanatkârın Hassa mimarlığından önce bilhassa köprü inşasında kendisini gösterdiği düşünülecek olursa daha da sağlam bir şekilde onun eseri olarak kabul edilebilir. Kaldı ki, Sinan'ın eserleri hakkındaki listede de adı sarıh olarak yazılıdır. Aşağıda etraflı surette üzerinde durulacak olan ve son parçası Evliya Çelebi tarafından da verilen tarih manzumesi, köprünün H. 935 (= 1529) dan bâninin ölümünden sonra tamamlandığını ve tarih kasidesinin bâninin gene ölümünden sonra tertiplendiğini göstermektedir. Paşa'dan *merhum* olarak bahsedilmesi, hattâ ahrete göçüş ile köprüden geçiş arasında bir benzetiş yapılması, Mustafa Paşa köprüsünün 1529'dan sonra ve manzum tarihi yazan şair Gazâlî'nin İstanbul'dan ayrılma tarihi olan 1531'den önce bitmiş olduğunu ispat etmektedir. Kanaatimizce, Meriç üzerindeki Mustafa Paşa köprüsü, Mimar Sinan'ın gençlik devresinin ilk ve âbidevî eserlerinden biridir ve bu bakımdan çok büyük ve özel bir değere sahiptir.

IV

KÖPRÜNÜN KİTABESİ

Evliya Çelebi, Mustafa Paşa köprüsünden bahsederken biraz kaçamaklı bir ifade kullanarak tarihi olarak türkçe iki beyti nakleder. Aşağıda, yazımızın beşinci bölümünde görüleceği gibi bu iki beyit daha uzun bir tarih kasidesinin sadece bir parçasıdır. Bir *Şuara tezkiresi*'nde ve oradan alınmak suretiyle daha başka yerlerde karşımıza çıkan bu kasidenin yazıldığından itibaren beğenildiği ve bu yüzden de tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Aslı herhalde çok daha uzun olan bu kasidenin incelenmesini beşinci bölüme bırakarak başka bir noktaya işaret etmek isteriz. Evliya Çelebi'nin ifadesi, köprünün kitabesinin bu kaside ile aynı olduğu zehabını uyandırmaktadır. Bu hususda şüphemiz olduğundan, yazımızı hazırlayıp *Belleten*'e teslim ettikten sonra, yerindeki kitabenin bir kopya veya fotoğrafını elde etmeğe uğraştık. Bu arada bu kitabe hakkında bir Bulgar yayını olup olmadığını araştırmaya çabaladık. Bütün bu uğraşmalarımız bir netice vermedi. Fakat büyük bir talih eseri olarak, 1964 yılı Eylül ayında Bulgaristan'dan geçmemiz ve bu arada da köprüyü bizzat görmemiz mümkün oldu. Bu sırada çekmiş olduğumuz kitabe fotoğrafını, İstanbul Üniversitesi

Şarkiyat kürsüsü mensupları büyük bir dikkatle okuyup, transkripsiyonunu yaptılar ve ayrıca bugünkü dile de çevirdiler. Mermer üzerine çok güzel bir istifle fakat muhakkak ki oldukça girift ve güç okunur bir hatla işlenen bu arapça kitabenin metni şu şekilde çözülmüştür:

هَذَا جِسْرٌ أَنْشَأَهُ فِي أَخْلَافِ أَعْظَمِ السَّلَاطِينِ السُّلْطَانِ
 سَلِيمَانَ خَانَ بْنِ السُّلْطَانِ سَلِيمِ خَانَ دَامَ بِهِ الْأَمْنُ وَالْأَمَانُ
 وَزَبَّرَهُمَا مُصْطَفَى بَاشَا وَفَقَّهُهُ اللَّهُ لِمَا يَشَاءُ إِذْ أَبْقَى الْمَبْنَى
 الْحَسَنَاتُ السَّنِيَّةُ أَصْبَحَ تَارِيخُهَا حَسَنَةً أَبَدِيَّةً

Bu metnin transkripsiyonu ise şu şekilde yapılmıştır:

Hāzā cistr^{un} anşa'ahu fī ahlāfi a'zamⁱ 's-salāṭīn as-Sulṭān Sulaymān Ḥān b. as-Sulṭān Salīm Ḥān dāma bihi 'l-amn^u va'l-amān va zabbarhumā Muṣṭafā Bāšā vaffakahu 'l-lāh^u li-mā yašā'^u iz abka 'l-mabni 'l-ḥasanāt^u 's-sanīya ašbaḥa tāriḥuhā ḥasanat^{an} abadīya.

Mustafa Paşa köprüsünün kitabesini bugünkü dile şöyle çevirmek mümkündür :

Bu köprüyü, büyük Sultanların halefi Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman Han (zamanında) —emniyet ve emân, sâyesinde devam etsin— Mustafa Paşa —Allah onu dilediğine muvaffak etsin— yaptırdı ve onu sağlamlaştırdı. En devamlı yapı yüksek iyilikler olduğundan, tarihi حنة أبدية “ebedî iyilik” oldu.

Kitabenin sonundaki *ḥasanat^{an} abadiya* ibâresi ebced hesabına göre H. 935 (=1528/29) tutmaktadır. Böylece kitabe Mustafa Paşa'nın ve ölümü hakkında bilinenlere tamamen uymaktadır. Bu kitabenin Evliya Çelebi'nin verdiği beyitler ile hiçbir ilgisi olmadığı çok açıktır. *Seyahatname*'deki beyitler kitabîdir ve Evliya Çelebi bunları, diğer geç devir yazarlarının hepsi gibi *Hasan Çelebi tezkiresi*'nden kitabına aktarmıştır.

Çoban veya Lala Mustafa Paşa'nın tarihli dört büyük eserinin, Gebze külliyesi, Eskişehir camii, Edirne'deki kervansarayı ve Meriç üzerindeki köprüsünde kitabeler arapça olarak yazılmıştır. Fakat köprü kitabesi dil ve manâ bakımından dikkate değer olduğu kadar,

hat sanatı bakımından da dikkat çekicidir. Kitabe o kadar ustalıklı ve ahenkli bir istife sahiptir ki, daha ilk bakışta hunun büyük bir hattatın elinden çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, Cısr-i Mustafa Paşa kasabasından bahsederken, buradaki Haseki Sultan camii kitabesinin Karahisarî-zâde Hasan Çelebi hattı ile olduğuna işaret eder. Köprünün de kitabesinin H. 963 (=1555/56) de ölen Hattat Ahmet Karahisarî veya Süleymaniye camiinin yazılarını yazan, kölesi sonra manevî oğlu ve talebesi Karahisarî Hasan Çelebi (öl. H. 1002=1593/94) tarafından tertiplenmiş olması ihtimal dışı sayılamaz. Sanatkârı hakkında daha kesin bir şey söyleyecek durumda olmamakla beraber, köprü kitabesinin o devrin hat sanatının birinci derecede güzel örneklerinden birisi olduğunu belirtebiliriz.

Bu iki hattatın ölüm tarihleri göz önünde tutulacak olursa köprü kitabesinin Ahmet Karahisarî tarafından yazılmış olması belki daha akla yatkın görülebilir. Hasan Çelebi 1593/94 de öldüğüne göre, 1529 da yapılan bir eser üzerinde hattat olarak çalışması ihtimali biraz zayıf kalmakta ise de tamamen imkânsız da değildir. Zira Hasan Çelebi'nin 85 yaşlarında iken öldüğünü kabul edecek olsak, 1529 da yirmi yaşlarında kadar olması gerekir. Cısr-i Mustafa Paşa kasabasındaki Haseki Sultan camiinin kitabesi eğer hâlâ duruyorsa, bunun hat sanatı bakımından inceledikten sonra Hasan Çelebi elinden çıktığı bilinen İstanbul'da Süleymaniye camiinin bazı yazıları ile mukayese edilmek suretiyle belki bazı ipuçları elde etmek kabil olacaktır^{22a}.

V

KÖPRÜ İLE İLGİLİ TARİH KASİDESİ

Köprünün mihraplı kitabe köşkündeki yazının bir kopyasını, transkripsiyon ve bugünkü dilde karşılığını verirken Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde köprünün tarihi olarak iki beytin kaydedildiğine de

^{22a} Evliya Çelebi, Sinan'ın türbesi ile Çekmece köprüsünün kitabelerinin de Hasan Çelebi hattı ile olduklarını yazmaktadır, halbuki köprü kitabesinde hattatın imzası Derviş Mehmed olarak okunmuştur, kşl, H. B. Kunter, *Kitabelerimiz*, "Vakıflar D," II (1942) 448. Biri Şeyh Hamdullah'ın talebesi, diğeri Karahisarî'nin *has şakirdi* iki Derviş Mehmed vardır, bk. Suyolcuzade, *Devhatü'l-küttâb* (yay. Kilisli Rifat), İstanbul 1942, 49.

yukarıda IV. bölümde işaret etmiştik. Pek umulmayacak bir yerde bu tarih kasidesinin daha uzun bir parçasının bulunması ve bu arada şâirinin de meydana çıkması oldukça sevinç vericidir. Ayrıca, bu kasideyi tertipliyen şâirin de o devrin çok tanınmış bir sanatkârı olması, Mustafa Paşa köprüsünü bu bakımdan da ilgi çekici yapmaktadır.

Manzum tarih kasidesinin nâzımı, Gazâlî mahlası ile tanınmakla beraber, daha fazla *Deli Birâder* lâkabı ile şöhret bulan Bursa'lı Mehmed Efendi (1466-1535)dir. Önce Bursa'da Bayezid Paşa medresesine müderris olan, sonra Manisa'da II. Bayazid'in şahzadesi Korkud'un zevk-sefa arkadaşı olan Gazâlî, Şehzade Korkud'un ölümünden sonra Bursa'da Geyikli Baba zâviyesi şeyhliğini almış ve arkasından sırası ile Sivrihisar, Akşehir, Amasya'da medreselerde müderrislik yaptıktan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Beşiktaş'da bir mescid ile bir de zâviye kuran ve yanına havuzlu bir de hamam yaptıran Gazâlî bu yapıları kurdurabilmek için Sadrâzam İbrahim Paşa'nın yardımı sâyesinde bu programı gerçekleştirmiş ve Sadrâzamın aracılığı ile, devrin ileri gelenlerinin şaire maddî yardımında bulunmaları da sağlanmıştır. 1525'e doğru tamamlandığı tahmin edilen bu binalardan hamam, eğlence âlemlerine sahne olmuş ve karşı hücumlar sonunda havuzu Sadrâzamın emri ile tahrib ettirilmiştir. H. 938 (= 1531) de Gazâlî bu davranışından müteessir olarak, Mekke'ye gitmiş, orada bir mescid yaptırmış H. 941 (= 1534) de vefat ederek orada gömülmüştür²³.

İstanbul camileri hakkında değerli bilgiler ile dolu olan *Hadikatü'l-cevâmi* de Beşiktaş'daki cami ve mescidlerden bahsedilirken yazar, *Gazâlî mescidi* başlığı altında şâirin buradaki vakfını da tanıtmaktadır²⁴. Burada mescidin yukarıda işaret edildiği gibi, devrin ileri gelenlerinin maddî yardımları ile yapılabildiği söylenirken, Mustafa Paşa'nın da yaptırmakta olduğu köprü tarihi karşılığı bin akçe vâad ettiği, fakat vefatı üzerine, takdim ettiği tarih kasidesi için Paşa'nın zevcesi Sultan Hanımdan yüz altın ihsan aldığını bildirmektedir. Ve arkasından da bu kasidenin dört beytini kaydetmektedir: Böylece *Hadika* yazarının bunu, *Şuara Tezkire*'lerinden naklettiği açıkça belli

²³ Hammer-Purgstall, *Geschichte der Dichtkunst*, Pesth 1837, II, 198-202; F. Köprülü, *Harabat Erenleri: Deli Birâder*, "Yeni Mecmua" I (1917) 285-288; Bursalı Tahir, *Osmanlı müellifleri*, II, 348; F. Köprülü, *Gazâlî* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, IV, 728-729.

²⁴ *Hadikatü'l-cevâmi*, II, 115 vd.; bu mescid hakkında ayrıca bk. Mehmed Râif, *Mirat-ı İstanbul*, 319.

olmaktadır. Bu manzum tarihte köprünün, Paşa'nın sağlığında bitmediği ve ancak onun vefatından sonra tamamlanabildiği, güzel bir buluş ile ifade edilmektedir²⁵. Kasidenin aslının herhalde çok daha uzun olduğuna ihtimal verilebilir. Gazâlî mahlaslı Deli Birâder'in *Divan*'ı bulunsa belki bu hususda daha aydınlatıcı bir kanaate varılabilirdi. Gazâlî'nin karşılığında yüklü bir ihsan aldığı tarih kasidesinin köprünün üzerindeki kitabe ile aynı olmadığını tesbit etmiş bulunuyoruz. Köprünün yapılması ve bânisi ile çok yakından ilgili bulunduğunu düşünerek Gazâlî'nin bu tarih manzumesini aynen buraya geçiriyoruz :

بلدی مرحوم مصطفی پاشا	Bildi merhûm Mustafa Paşa
کوپریدر فی الحقیقه بودنیا	Köpridür fi'l-hakika bu dünyâ
یابدی بر کوپری خرج ایدوب وارین	Yapdı bir köpri harç idüp varın
ایده تا کیم بو معنی بی ایما	İde tâ kim bu ma'niyi îmâ
دخی کوپری تمام اولمادین	Dahi köpri tamâm olmadın
اکا ایتدی هجوم سیل فنا	Ana itdi hücûm seyl-i fenâ
کچدی مرحوم دیدیلر تاریخ	Göçdi merhûm didiler târih
کوپریدن کچدی مصطفی پاشا	Köpriden geçdi Mustafa Paşa

Bu tarih kasidesi bu şekli ile *Hadika* ve ondan naklen *Mirat* gibi geç devirlere âit derlemelerde bu unduktan başka, eski bir şuara tezkiresi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aynı parça, Kınalızâde Hasan Çeleb (1546-1607) nin yazma *Tezkiretü's-şuarâ*'sında mevcut-

²⁵ Tarih kasidesi, *Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiresi* (Univ. Ktp. No. 2579) da, var. 234 b de vardır. Aynı parçayı, Ord. Prof. Cavid Baysun'un özel kütüphanesindeki oldukça eski (bir kaç sahifesi noksan) *Hasan Çelebi tezkiresi*'nde de bulmak kabildir. Eski ve Gazâlî hakkında çok geniş bilgi ihtiva eden *Aşuk Çelebi* (1520-1572) *Tezkiresi*'nde bu manzum parça bulunmadığı gibi, matbu *Sehit Bey* (baskı, İstanbul 1325) 86-87; *Lâtîf* (baskı, İstanbul 1314) 254-256, tezkirelerinde Gazâlî hakkında sahifelerde bu kaside alınmamıştır. Kaside *Hadikatü'l-cevâmi*, II, 117 de ve *Mirat-ı İstanbul*, 320 de de mevcuttur. Diğer taraftan J. von Hammer, *Hist. de l'Empire Ottoman*, V, 259-261'de Gazâlî üzerinde durarak, s. 517-518'deki ekde, aynı parçanın kısmen fransızca tercümesini vermiştir. Daha tamam almanca tercümesi ise, *Geschichte der Dichtkunst*, II, 200'de bulunmaktadır.

tur. Bu durum karşısında, başka bir delil bulununcaya kadar *Hadika*'nın bu hususdaki kaynağının bu tezkire olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız şu var ki, bu kasidede tarih mısraının tutarı hesaplandıkta, Mustafa Paşa'nın ölümü ve köprünün yapılması tarihlerine çok uzak ve erken bir rakkam elde edilmektedir. Tamamen ihtisasımız dışında kaldığından, bu meselenin aydınlatılmasını, daha yetkili olanlara bırakmağı uygun görüyoruz. Sadece burada bir noktaya işaret etmeğı lüzumlu bulmaktayız ki o da, son beyitte, her ikisi de aynı şekilde yazılan كچدى kelimesini, birinci mısradaki *göçdü* son mısradaki ise *geçdi* şeklinde okumanın, şairin burada yapmak istediğı kelime oyununu ifade bakımından belki daha uygun düşeceğidir. Tabiatıyla, bu hususta da kesin hükmü ancak eski Türk metinleri mütehassısları verebilirler.

VI

KÖPRÜNÜN SANAT TARİHİ BAKIMINDAN DEĞERİ

Henüz yapıldığı sırada 1534'de üzerinden geçen Ramberti'nin hayranlık duyduğu bu güzel eser İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan ana yol üzerinde olduğundan Batıdan gelen bütün seyyahlar tarafından görülmüş ve mükemmeliyeti belirtilmiştir. Daha 1553'de elçi Baron de Busbecq bu köprüyü "muhteşem" olarak tavsif eder²⁶. C. Jireček,

²⁶ Ogier Ghiselin von Busbecq, *Vier Briefe aus der Türkei*, yay. W. von der Stern, Erlangen 1926, 32; türkçesi, *Türk mektupları*, çev. H. Cahid Yalçın, İstanbul 1939, 37. İstanbul'a kara yolundan gelen birçok seyyah ve bilhassa elçilik heyetlerinin seyahatnâme ve ruznâmelerinde bu köprü ile ilgili değerli veya değersiz notlara rastlanır. Zaten tamam olmak iddiasında olmadığımız bu yazımızda bu çeşit eserlerdeki bilgileri derlemekten kaçındık. Yalnız burada bir tanesine işaret etmek isteriz: G. Cornelius von den Driesch, *Historische Nachricht von der Röm. Kayserl. Gross-Botschaft nach Constantinopel*, Nürnberg 1723, 125-126'da, güzel, kâgir, kurşuu kaplı hanları olan Uzuncaova ve Harmanlı'dan bahsettikten sonra *Mustapha Bascha Kiuipri* sünü de anlatır. "...ungemejn schönen Brücke, dergleichen man in ganz Europa wenig sehen wird..." (= bütün Avrupa'da bir benzerine nâdir olarak rastlanabilecek, hârikulade güzel bir köprü...) dedikten sonra, kesme taştan inşa edilmiş olan bu eserin yirmi gözlü olduğunu ve tam ortasında mermer işlenmiş kitabesinde yapanın adı ile niçin yaptırıldığını bildirildiğini de kaydeder. 400 kese yâni 200.000 Thaler'e mal olan bu köprüyü, oradaki Türklerin rivayetine göre, devrin Sultanı yaptırandan kendisine bağışlamasını istemiş. Bunun üzerine, yaptıran Paşa düşünmek üzere bir gün mühlet almış ve o gece intihar etmiştir. Bu Batılı kaynak Evliya Çelebi tarafından da anlatılan hikâyenin biraz değişik bir versiyonunu vermekte, böylece hiç

Harmanlı'da aynı Mustafa Paşa'nın çok büyük bir hanı olduğunu yazdıktan sonra, köprü başında da başka bir hanı olduğunu yazar ve eski seyyahların bu köprü hakkında verdikleri değişik rakam ve ölçüleri de özetler²⁷.

Üç yüz metre kadar uzunlukta olan Mustafa Paşa köprüsü ortada dört büyük göze ve bunlardan itibaren iki uca doğru alçalan sekizer göze sahiptir. Böylece göz sayısı yirmiyi bulmaktadır. Gözlerin aralarında mahmuzlar bulunmaktadır. Eski bir fotoğrafından öğrendiğimize göre köprünün iki yanı düz korkuluk levhaları ile sınırlanmış, tam ortaya ise köprünün genel nisbetleri içinde biraz yüksek ve gösterişli intibamı bırakan bir kitabe köşkü yapılmıştır. Bunun üst kısmında mermer kitabe bulunmaktadır. Etraflıca inceleyemediğimizden köprünün mimarî özellikleri hakkında fazla bir şey söylememize imkân yoktur. Elimizdeki eski fotoğrafında²⁸ orta gözlerin üzerinde, köprünün genel silüetini bozan bir çöküntü veya kötü bir tamir izinden başka kayda değer hiçbir aksaklık görülmiyen, sâde, ahenkli ve temiz bir güzelliğin hâkim olduğu bir kullanım yapısıdır. Trakya'nın uzunluk bakımından başlıbaşına bir şaheser olan Uzunköprü'sü²⁹

değilse ve 17 ve 18. yüzyıl başlarında köprü ile ilgili, o çevrede bir halk rivayetinin yaşadığı anlaşılmaktadır.

²⁷ C. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpaesse*, Prag 1877, 132'de köprünün 19 gözlü olup, uzunluğunu 325 adım, genişliğini 9 adım olarak gösterir. Aynı yerde not 44'de Verantius'un 21 göz (325 adım), Vratislav'ın 22 göz (404 adım), Benaglia'nın 17 göz, Arsenij Cernojevic'in 18 göz, Venedik elçilik sekreterinin, 20 göz, Schweigger'in 365 adım, Tafferner'in 442 adım tesbit ettikleri kayıtlı edilmiştir.

²⁸ Köprünün bu yazımızla birlikte basılan fotoğrafı ile buradaki camiin eski resmi, İstanbul Üniversite Kütüphanesinde, Yıldız albümlerinden No. 90412, 11 albümden alınmıştır.

²⁹ Uzunluğu hemen hemen birbuçuk kilometreyi bulan bu 15. yüzyıla âit hârikülâde köprünün ne yazık ki Türk Trakyasındaki özel önemi bir takım ilgililerce yeteri derecede anlaşılmamış ve anlaşılmamaktadır. Bu yüzden köprünün bilhassa Uzunköprü kasabası tarafındaki ucu devamlı olarak tahrip edilerek, yer ve taş kazanılmağa çalışılmakta, üzerinden geçen taşıtların daha nizamlı bir şekilde yürümelerine lüzum görülmemektedir. Bu köprünün ölçüleri hakkında bazı bilgiler, I. Hakkı Balkas, *Tarihte Ergene ve Uzunköprü*, Edirne 1958, de vardır. Yazar, s. 54'de, köprünün mimarının Hacı İvaz olduğunu iddia etmektedir. Köprünün korkuluk taşlarından birinin iç tarafında, geçen taşıtların sürtünmeleri ile aşınmış ve okunmaz hâle gelmiş eski bir kitabede Hacı İvaz'ın adını teşhis hayli zordur. Bu köprü hakkında etraflı bir araştırmamız Türk Trakyası hakkında hazırladığımız bir yayında yer alacaktır.

ile gene Sinan'ın Büyükçekmece ile Silivri'deki zarif, 32 gözlü köprüsünden sonra³⁰ başta gelen Mustafa Paşa köprüsü eski Türk mimarisinin profan yapı sanatında meydana getirdiği fayda yapılarının (*Nutzbau*) en değerlilerinden biridir. Adı, Türk tarihinin önemli şahıslarından birine bağlı olduktan başka bilhassa Sinan'ın ilk eserlerinden biri olması bakımından sanat tarihinde özel bir yere sahiptir. Sinan'ın daha sonraki daha gelişmiş, daha iddialı eserlerine, meselâ, köprü mimarisinde bir şaheser olan Alpulu'da Sinanlı köprüsüne nazaran belki biraz sert ve sâde görünüşlü olmakla beraber muhakkak ki bu dâhi sanatkârın ilk mimarî eserlerinden biri olması itibariyle emsalinden ayrılmaktadır. Ne yazık ki Türk sanatının bu çeşit eserleri hakkında toplu bir etüdden mahrum bulunuyoruz. Sinan'ın köprüleri ile ilgili doçentlik tezi ise yalnız bugünkü sınırlarımız içindeki bazı köprüleri incelemektedir³¹. Fakat daha nice güzel eser unutulup gitmiş³² ve taş ocağı olarak kullanılarak kaybolmaktadır.

³⁰ O. Bozkurt, *Koca Sinan'ın köprüleri*, İstanbul 1952 (İ. Teknik Ü. Mimarlık Fak. Doçentlik tezi), 20 vd.

³¹ O. Bozkurt, *ay. esr.* güzel rölöveler ile süslenen bu kitapta, eserlerin altısı Türk Trakya'sında (Haramî deresinde Kapuağası, Silivri, Edirne'de Saray, Lüleburgaz'da Mehmed Paşa, Büyükçekmece ve Alpulu'da Sinanlı köprüleri), biri Anadolu tarafında (Gebze'de Sultan Süleyman) biri de Hersek'de Mostar köprüsüdür. Mostar köprüsü hakkında ayrıca bk. J. Neidhardt-Dj. Celiç, *Stari most u Mostaru (= Mostar köprüsü)*, "Naše Starine" I (1953) 133-140, ayrıca bk. *ay. yerde*, 141-144; R. Anhegger, *Die Römerbrücke von Mostar*, "Oriens" VII (1954) 87-107; Mostar'da başka bir köprü hakkında ise bk. M. A. Mjiç, *Krivi most na radobolji u Mostaru (= Mostar'da kemerli köprü)*, "Naše Starine" (1956) 213-216.

³² Balkan memleketlerinde muhtelif yerlerde bugün unutulmuş köprüler vardır. Yugoslavya'da Üsküp'de, Yunanistan'da Tesalya Yenişehir'inde (= Larissa) muhteşem eski Türk köprüleri vardır. Yunanistan'da Tempe vâdisindeki pitoresk köprüünün daha 1812'de resmi yapılmıştı, bk. G. Rodenwaldt, *O. M. von Stackelberg, Der Entdecker der griechischen Landschaft, (1786-1837)*, München-Berlin (1957), lev. 30; aynı köprüünün fotoğrafı, E. Reisinger, *Griechenland, Landschaft und Bauten*, Leipzig 1916, res. 48'de mevcuttur. Epiros'da Narda'da (= Arta) 142 metrelik büyük köprüünün biraz tanınmasına rağmen, kşl. A. Orlandos, *Arkheion ton byzantinon mnemeion tes Hellados*, II (1936) 195-199; Reisinger, *ay. esr.* res. 59; birçokları hiç incelenmeden yokolmuştur, nitekim Selânik civarında 13 ayaklı 210 m. boyundaki bir köprüünün daha altmış yıl önce taş ocağı gibi kullanıldığı görülmüştü. bk. A. Struck, *Makedonische Fahrten II. Die Makedonische Niederlande*, Sarajevo 1908, 17. Arnavutlukta Droja vâdisindeki tek gözlü köprü hakkında bk. Th. Ippen, *Skutari und die Nordalbanische Küstenebene*, Sarajevo 1907, 69, res. s. 70 de. Vişegrad'da Sinan'ın eseri olan Sokollu Mehmed Paşa köprüsü ise son yıllarda incelenmiş ve kitabesi de tamir edilerek kurtarılmıştır, bk. Dj. Çeliç, *Obnova Sokoloviceva mosta u Vişegradu (= Vişe-*

Mustafa Paşa köprüsünün İmparatorluğun yolları üzerinde emniyetle geçişi sağlıyan bir menzil eseri olduğu da ayrıca üzerinde durulmağa değer. Büyük seferlerin yol ruznâmeleri, bu çeşit köprülerin önemini ve bunların bazılarının ne gibi şartlar içinde yapıldıklarını anlatır. Gerek Sultan Süleyman'ın muhtelif Avrupa seferlerinde, gerek diğer seferlerde bu köprülerin adlarına, bunların yapılışlarına dair kayıtlara rastlanır. Büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa, Asya yakasındaki yolları üzerinde kurulan bu faydalı tesislerin, seferler sırasında ordunun geçmesine yararlı olduktan başka³³, her türlü mal nakillerinde, sağladıkları kolaylıklar inkâr kabul edilmez bir hakikattir. Büyük Osmanlı İmparatorluğu içinde büyük ticarî merkezlerin başka yerler ile bağlantıları bu çeşit tesisler ile kabil olmuştur. Gene aynı tesislerin buldukları yerde, o çevredeki halkın ihtiyaçları da temin edilmiş, ücra kalması mukadder birçok yer, bu tesisler sayesinde dış âleme bağlanmıştır. Ne yazık ki Osmanlı İmparatorluğu yolları ve bunların üzerlerindeki, başta irili ufaklı köprüler olmak üzere, namazgâh, çeşme, kuyu, han-kervansaray, menzil külliyesi vs. gibi tesisler ile hiçbir incelenmesi yapılmamıştır. Halbuki Osmanlı devri Türk medeniyetini tanımak bakımından bilhassa üzerinde durulması gerekli bahislerden biri de budur³⁴. İşte kanaatimizce, Meriç üzerindeki Mustafa Paşa köprüsünün medeniyet tarihi bakımından özel değerini de sağlayan budur. Mustafa Paşa köprüsü bir vakıf eser olarak, devrin bir davranışını aksettirmektedir. Fakat bu defa vakıf,

grad'da Sokollu köprüsü), "Naše Starine" I (1953) 177-182; kitabenin tamiri için ise, M. Mujezinoviç, *Obnova natpisa na Sokolovicevu mostu u Vişegradu*, "Naše Starine" I (1953) 183-188. Bulgaristan'daki köprüler için bak. aşağıda not 35. Vişegrad'da Drina üzerindeki Türk köprüsü İvo Andriç'in kitabı ile edebiyata da geçmiştir. Rumeli'deki Türk köprüleri hakkında genel bir fikir veren popüler fakat faydalı ve iyi bir özet olarak bk. K. Kienitz, *Alle Türkenbrücken, Meisterwerke Scldschukischer und Osmanischer Kultur...*, "Mitteilungen d. Deutsch-Türk. -Gesel." sayı 51 (Bonn 1963) 6-10.

³³ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih*'inde (İstanbul 1928) II, 7 ve 8 de, 1683 seferi sırasında Belgrad yolunda ordunun köprüler yüzünden çektiği sıkıntıları, köprülerin bakımı ile görevli bir şahsın suiistimal yaparak kaçmasını anlatır ve nihayet aynı görevi başarı ile yerine getiren bir diğerinden sitayişle bahseder.

³⁴ Evvelce bu yolda bir teşebbüse girişerek, İstanbul-Bağdat yolu üzerindeki eserleri tesbite çalışmıştık. Bu araştırmamızın ancak ilk kısmını yayınlamamız mümkün oldu, bk. S. Eyice, *İstanbul-Şam-Bağdat yolu üzerindeki mimarî eserler*, "Tarih Dergisi" XI (1958) 83-110.

herkesin ve çok geniş bir çevrenin faydalanabileceği bir tesis halinde ortaya konulmuş ve yüzyıllar boyunca, üzerinden her gelip geçenin kurucusunu anmasına vesile olmuştur. Mustafa Paşa köprüsü, Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan esas yolun üzerinde sosyal bir tesis olarak yüzyıllarca medeniyet âlemine hizmet görmüştür³⁵. Medenî bir münakale şebekesinin bir parçası olarak değerinin inkâr kabul etmediği bir hakikat olduğu gibi, kendisine has tarih ve sanat bakımından özel değeri de bu yazımızda ana çizgileri ile imkânlarımız çerçevesi içinde belirtilmiş bulunmaktadır.

*
*
*

Radzeff'in yazısı yayınlandığındanberi, Mustafa Paşa köprüsünün geleceği hakkında nasıl bir karara varıldığını öğrenmek kabil olmamıştır. Bu güzel ve faydalı eserlerin yalnız bugünkü sınırlarımız dışında kalanların değil, fakat sınırlarımız içinde olanların da, hep aynı bahaneler ile birtakım "ilgililer" tarafından nasıl merhametsizce tahrip edildiklerini görmekteyiz, veya duymaktayız. Yüzyıllarca insanlara, ve çevresindeki topraklara faydalı olmuş, bu saygıya lâyık yapıların, artık işe yaramadıkları bahanesi ile kaldırılmalarını istemek, en kısa anlamı ile tarihe karşı saygısızlıktır. Bugün artık fonksiyonunu kaybeden şehir surları, kaleler, eski mâbedler, gibi bu köprüler de görevleri bitmiş dahi olsa, artık medeniyet tarihinin malı olduklarından korunmalı ve zararlı olmamaları için de lüzumlu tedbirler vaktinde alınmalıdır.³⁶ Böyle bir davranış medenî her memleket için şart ve

³⁵ Bulgaristan'daki eski Türk köprülerinden bazılarının resimleri için bk. J. Petkov, *Bulgarien*, Sofia (1932), 43 (Dupniça); 88 (Karlovo); 119 (Gabrovo); 139 ve 140 (Trevna); Struma üzerindeki XV. yüzyıl sonlarına ait güzel Kadı köprüsü ise daha etraflı olarak tanınır, bk. J. Ivanov, *Rapport sur les fouilles de Kadimost, arrondissement de Kustendil* (aslı bulgarca), "İzvestija (=Bulletin) de la Société Archéologique Bulgare", I (1910) 197-201; bozuk bir resmi şu yayında da vardır, M. Celâleddin, *Bulgaristan tetkik seyahati*, İstanbul 1932, 28. 1964 yılı Eylül'ünde Bulgaristan'dan geçerken, Filibe (=Plovdiv) e 12 km. kala, modern bir köprüünün sol tarafında eski bir köprüünün bulunduğu dikkatimizi çekti. Hakkında fazla bir bilgi edinemediğimiz bu eserin de bir fotoğrafını bu yazımızın resimlerine eklemeye uygun bulduk.

³⁶ Modern şartlar karşısında tarihi köprülerin korunması meselesi daha yıllarca önce İngiltere'de ele alınarak, bir komite korunması gerekli eski köprüleri tesbit etmişti, bu hususta bol resimli bir haber olarak, *Preserving ancient bridges of England...* başlığı altında "The Illustrated London News" 8 Eylül 1928, 422-423, ilgi çekicidir. 1961 de UNESCO eski eserleri, Dünya medeniyetinin müşterek malı olarak kabul ederek, bunların bir Milletlerarası kanunun hima-

elzendir. Bunu, yalnız komşularımızın sınırları içinde kalan eserlerimiz için değil, fakat kendi topraklarımızdaki çeşitli devirlere ait eserler için de ısrarla hatırlatmak isteriz.

yesine girmesini sağlayan bir tasarı ortaya atmıştı. Bu tasarımın nasıl bir neticeye ulaştığını bilmiyoruz. Kienitz, *yukarıda not 32 deki yerde*, "... eski Türklerin dünya tarihinin en büyük köprü yapımcılarından olduklarını söylemek muhakkak ki Türk dostu görünmek için ortaya atılan bir mübalağa değildir..." dedikten sonra yazısını şöyle bağlar: "Hakikaten bu eski köprüler medeniyet icraatıdır... Bugünün bizlerinin, bu sanat eserlerini — zira bu köprüler sanat eseridirler — ihmal etmememiz gerekirdi."

EK NOT : Yukarıda Onaltıncı yüzyılın muhtelif Mustafa Paşa'ları ile eserlerinin birbirlerine karıştırıldıklarına işaret etmiştik. Bu köprü üzerinden 21 aralık 1577 de geçen elçilik heyeti papazı alman Salomon Schweigger (1551-1622), *Ein neue Reysbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel...*, Nürnberg 1608, adlı seyahatnamesinde, çok güzel bir taş köprü olarak vasıflandırdığı bu eseri kısaca tanıtır, bir ucunda bulunan 135 adım boy ve 35 adım eninde, içine üçbin at sığabilen kervansaray'dan bahsettikten sonra, Cısri Mustafa Paşa denilen köprünün, 1571 de Kıbrıs'ı feth eden Mustafa Paşa'nın yapısı olduğunu kaydeder (s. 47-48). Kitabın başka yerlerinde de hakkında bilgi verilen (kşl. 70, 74, 75) bu Mustafa Paşa'nın, bu araştırmamızdan kolayca anlaşılacağı gibi, köprünün bânisi olamayacağı açıkça görülmektedir. Böylece daha o devirde bile Mustafa Paşaların karıştırıldıkları meydana çıkmaktadır. Kıbrıs fatihi denilen Lala Mustafa Paşa'nın Ilgın'da Sinan'ın eseri, 1574-1584 tarihli muhteşem bir külliyesi (bk. M. Önder, *Mevlâna şehri Konya*, Konya 1962, 478) ile Erzurum'da gene Sinan'ın eseri bir camii vardır (kşl. İ. H. Konyalı, *Erzurum tarihi*, İstanbul 1960, 230 ved.) ki, H. 970 (=1562) tarihli dir. Ayrıca Şam'da büyük bir hanı vardı ki, bunun H. 971 (=1563/64) tarihli çok güzel fevkanî mescidi kalmıştır (kşl. K. Wulzinger - C. Watzinger, *Damaskus, die islamische Stadt*, Berlin-Leipzig 1924, 52-54, lev. 32-33). Gene Şam dolaylarında Kunayıra'da da cami ve imareti (kşl. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III, 133; *İstanbul Kütüphanesi, Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları, fas. XI, Vakıfnâmeler*, İstanbul 1962, 877, no. 594 Süleymaniye Ktb. 2001/1 deki vakfiyesi vardır) Kars ve Tiflis kalelerinde birer cami'i olan Mustafa Paşa Kıbrıs'da Lefkoşe'deki eski bir kiliseyi de Ömeriye adı ile camie çevirmiş ve H. 988 (=1580) de ölürek İstanbul'da Eyub'deki türbesine defnedilmiştir (kşl. *Hadikatü'l-cevâmi*, I, 246, Ş. Turan, *Lala Mustafa Paşa hakkında notlar*, "Belleten" XXII (1958) 551-593, B. Küçüköğlü, *Mustafa Paşa* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 732-736). Ilgın ve Şam'daki eserlerinin kitabelerinde Mustafa Paşa *Lala* olarak belirtilmiştir. Nitekim Marmara'da Paşalımanı adasında, aynı adlı köyün bir çeşmesinin 1935 den sonra kaybolan kitabesinde de evvelce :

*Kıbrıs'ı feth eyledi Lala Paşa
İşbu menba-ı çeşmeyi eyledi ihyâ*

beytinin okunduğu bilinmektedir, bk. R. M. Ertüzün, *Kapıdağı yarımadası ve çevresindeki adalar*, İstanbul 1953, 263.